ISSN -2583-147X(P), **Vol.- 8, Issue No. IX, December 2022**
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

‘ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ’ରେ ନାରୀ ସମକାମୀତାର ଚିତ୍ର : ଏକ ଐତିହାସିକ ଅଧ୍ୟୟନ

ଦିପୁନ ପୁହାଣ

ଲୈଙ୍ଗିକ ବିମର୍ଷ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ‘ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ’ଟିର ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି । ଏହି କାହାଣୀଟି ସହିତ ନାରୀ ସମକାମୀତା (lesbian love) ର ଯେଉଁ ବିରଳ ପରିକଳ୍ପନାଟି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ତାହା ଆମକୁ ଭାବିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଲେଖକ ଓ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ଏହିପରି ଏକ ପରମ୍ପରା ଭିନ୍ନ (ଯାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅସାମିଜ ବୋଲି ପରିଗଣିତ) କାହାଣୀ ପ୍ରତି ଗ୍ରହଣଶୀଳତା କିପରି ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଥିଲା । ପୌରାଣିକ କାହାଣୀ ସହିତ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନର ମେଳ ନ ରହିପାରେ ମାତ୍ର ପୁରାଣ କାଳର ଜଣେ ସ୍ରଷ୍ଟା ମାନସରେ ଏହିପରି ନବ କଳ୍ପନାର ଉଦ୍ରେକରେ ଓ ଏହାକୁ ଜନସାଧାରଣରେ ବିନା ବିରୋଧିତାରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ନେବାରେ ଆମ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ଓ ମାନସିକତାର ଉଦାରତା ଓ ମହନୀୟତାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ତେବେ ଏହିପରି ଏକ ନବ ପରିକଳ୍ପନାର ଶ୍ରେୟ ଦୀର୍ଘ ବର୍ଷ ଧରି ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାର ରାମାୟଣକାର କୃତ୍ତିବାସ ଓଝାଙ୍କୁ ମିଳି ଆସିଛି । ରୁଥ୍ ଭନିତା ଓ ସଲିମ୍ କିଦୱାଇଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ‘Same-Sex Love in India A Literary history’, ଦେବଦତ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ‘Shikhandi and other Queer Tales they don’t tell you’, ଅଭିଜିତ ରାୟଙ୍କର ‘ସମକାମୀତା ଏକଟି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ସମାଜ-ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅଧ୍ୟୟନ’ ଆଦି ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକରେ ସମକାମୀତା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣରେ ଥିବା ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ କାହାଣୀଟିର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି । କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ମୁଦ୍ରିତ ସଂସ୍କରଣରେ ଆଦିକାଣ୍ଡରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ବଂଶାନୁକ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ରହିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ସତ, ମାତ୍ର ମୂଳ କୃତ୍ତିବାସ ଓଝାଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସତରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ପାରିଥିଲା କି ନାହିଁ ଏହା ପ୍ରମାଣ ସାପେକ୍ଷ । କାରଣ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣର ସମୟାନୁକ୍ରମେ ଯେତେ ଯେତେ ନୂତନ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ପ୍ରତିଟି ସଂସ୍କରଣରେ ନୂଆ ନୂଆ ବିଷୟର ସଂଯୋଜନା ଘଟିଛି । ଏ ନେଇ ରୁଥ୍ ବନିତା ନିଜ ପୁସ୍ତକରେ ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତର ଉପକ୍ରମରେ କହନ୍ତି- This text, which even today is the most popular Bengali version of the Ramayana, is ascribed to the fourteenth century poet Krittivasa; however, additions to it continued to be made well into the eighteenth century. (Same-Sex Love in India, Page-115)

ସେହିପରି ଆଲୋଚକ ଅସିତ କୁମାର ବନ୍ଦ୍ୟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କର ‘ବାଙ୍ଗଲା ସାହିତ୍ୟେର୍ ଇତିବୃତ୍ତ’ରେ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପୋଥି ସ୍ଥିତ ବିଷୟ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ନେଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗବେଷକଙ୍କର ମତ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିବା ତହିଁରୁ କିଛି ଅଂଶର ଅବିକଳ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଏହିପରି- “କୃତ୍ତିବାସ- ରାମାୟଣର ମୁଦ୍ରିତ ସଂସ୍କରଣର ପାଠ ସହିତ ପୋଥି ପାଠର ଯେ ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ତାହା ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ୧୩୦୧ ଅବ୍ଦରେ ହୀରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଦତ୍ତ ହିଁ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଏଇ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷଜ୍ଞ ମହଲର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ, ବଟତାଲାରୁ ମୁଦ୍ରିତ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣରେ ମୂଳ କୃତ୍ତିବାସର ଗୋଟିଏ ବି ପଂକ୍ତି ରକ୍ଷିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ହୀରେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ କୃତ୍ତିବାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଭିଜ୍ଞ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଦ୍ୟୋପାଧ୍ୟାୟ କହିଥିଲେ- “ଏବେ ବଟତାଲାରେ ଯାହା କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣ ନାମରେ ବିକ୍ରୟ ହେଉଛି ମୂଳ କୃତ୍ତିବାସୀ ଠାରୁ ତାହାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କହିବାରେ

ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।" କୃତ୍ତିବାସର ପୋଥି ଓ ମୁଦ୍ରିତ ରାମାୟଣର ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଆକାଶ ପାତାଳ ପାର୍ଥକ୍ୟ । (ବାଂଲା ସାହିତ୍ୟେର୍ ଇତିବୃତ୍ତ, ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ, ପୃ-୩୯୪)

ତେବେ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣରେ ନାନା ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ କାହାଣୀ ଓ ନୂତନ ଭାଷାର ଅନୁପ୍ରବେଶ ନେଇ ଆଲୋଚକ ସୁକୁମାର ସେନ୍ 'ଦ ହିଷ୍ଟୋରି ଅଫ୍ ବାଂଲା ଲିଟରେଚର୍'ରେ କହନ୍ତି- "Krttivasa may not have been the first writer of Ramayana poetry in Bengali. But his has been undoubtedly the most acceptable. The penalty of its popularity has been heavy. As the days wore on the signature of the poet gathered more and more importance and the text of his poem less and less. The singers (Gayana) of his poem consciously or unconsciously changed the language to suit there own dialect, and they did not miss any opportunity for what they considered as improvement on the text by the addition of various short tales and by the injection of popular likes and demand. In this manner much of the obviously late Vaishnava traits and episodes gradually crept into the poem so that by the end of the seventeenth century it retained nothing of the original except the name of the poet and few sporadic couplets. (The History of Bangla literature, page-68, 69) ଅର୍ଥାତ୍ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ବହୁ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହିଁ ଏହାର ମୌଳିକତା ହାନୀର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । ଗାୟକ (ଗାୟନ) ମାନେ ବା ଲିଖନକାରମାନେ ପୋଥିରୁ ପୋଥିକୁ ପାଠ ଉଦ୍ଧାର କଲାବେଳେ ନିଜ ନିଜର ବୁଦ୍ଧି ବିଚାର ବଳରେ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ମୌଳିକତାରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିଛନ୍ତି ଓ ନିଜ ନିଜର ଇଚ୍ଛାମତେ ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ସଂଯୋଗ ଓ ବିଯୋଗ ଘଟାଇଛନ୍ତି । ଫଳରେ ସମୟ କ୍ରମେ ପୋଥିରୁ ପୁସ୍ତକକୁ ମୁଦ୍ରିତ ରୂପ ନେଲା ବେଳକୁ ବହୁ ନୂତନ କାହାଣୀ ସହିତ 'ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ' କାହାଣୀଟି ମଧ୍ୟ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ପୃଷ୍ଠା ମଣ୍ଡନ କରିଛି ଓ ଲୈଙ୍ଗିକ ତଥା ଯୌନ ବିବିଧତା ବିଷୟରେ ଗବେଷକମାନେ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣର ଏହି ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ଅଂଶଟିକୁ ମୌଳିକ ରଚନା ବୋଲି ମନେ କରିଛନ୍ତ; ଯାହା କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଗବେଷକ ହୀରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଦତ୍ତ, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଦ୍ୟୋପାଧ୍ୟାୟ ପ୍ରମୁଖ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ତାହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଗବେଷକ ସୁଖମୟ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରି ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥିଗୁଡ଼ିକର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପୂର୍ବକ, ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ମନେ ହେଉଥିବା ପୋଥିକୁ ନିଜର ଆଦର୍ଶ ପୋଥି ରୂପେ ଚୟନ କରି କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ଏକ ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସଂସ୍କରଣଟି ବହୁ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ତଥ୍ୟ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଓ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା-ସାହିତ୍ୟର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଏ ପୁସ୍ତକରେ ଅନେକ କାହାଣୀ- ଯାହା ମୂଳ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଯୋଗ କରାଯାଇଛି, ତାହାକୁ ସେ ବର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । ସେହି କାହାଣୀଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ 'ଭାଗୀରଥ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ' ଯାହା ଆଦିକାଣ୍ଡର ଆରମ୍ଭ ଭାଗରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ବଂଶାନୁକ୍ରମଣିକାରେ ରହିଥିଲା ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ବର୍ଜନ କରାଯାଇଛି । ଏ ନେଇ ସୁଖମୟ କହନ୍ତି- "ବଜାରରେ ବିକ୍ରି ହେଉଥିବା 'କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣ'ରେ ଦଶରଥ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆରମ୍ଭ ହେବା ଆଗରୁ ଅନେକ କିଛି ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ସେଇ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ମନେହୁଏ; ତା' ମଧ୍ୟରୁ ଦଶରଥଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି କାହାଣୀର ଯେଉଁ ସୁଦୀର୍ଘ ବିବରଣୀ ରହିଛି, ତାହା ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ବି ପୋଥିରେ ମୁଁ ଦେଖିନାହିଁ ଏବଂ ଏହାର ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଧୁନିକ । ସୁତରାଂ ଏହି ବିବରଣୀ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ।" (ସୁଖମୟ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ସମ୍ପାଦିତ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ମୁଖବନ୍ଧ, ପୃଷ୍ଠା-୫୬)

ଦୀର୍ଘ ବର୍ଷରୁ କୃତ୍ତିବାସଙ୍କର ମୌଳିକ ସର୍ଜନାର ସ୍ୱାକ୍ଷର ବହନ କରି ଆସୁଥିବା 'ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ'ଟି ଯେ କୃତ୍ତିବାସଙ୍କର ଲେଖା ନୁହେଁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ । ତେବେ ଏଭଳି ଏକ କାହାଣୀ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା କିଭଳି ? କେଉଁଠାରୁ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଗାୟକ / ଲିପିକାର ମାନେ ଏହି କାହାଣୀଟିକୁ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣରେ ଯୋଡ଼ିବାର ପ୍ରୟାସ କଲେ ? ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ଖୋଜିବାକୁ ଦୁଇଟି ସୂତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ହେବ ।

(୧) କୃତ୍ତିବାସ ଭିନ୍ନ ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଏ କାହାଣୀରେ ସ୍ଥିତି ଅନୁସନ୍ଧାନ ।

(୨) ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତୀୟ ଭାଷାର ସାହିତ୍ୟରେ ଏ କାହାଣୀର ସ୍ଥିତି ଅନୁସନ୍ଧାନ ।

କୃତ୍ତିବାସ ପୂର୍ବ, କୃତ୍ତିବାସ ସମସାମୟିକ ଓ କୃତ୍ତିବାସ ପର ଦୀର୍ଘ ୩୦୦ ବର୍ଷର ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଏହିପରି ଅବିକଳ କାହାଣୀ ବା ନାରୀ ସମକାମୀତା ମୂଳକ କୌଣସି ବି କାହାଣୀର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସୁଖର ବିଷୟ ଯେ କୃତ୍ତିବାସଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତର 'ବନପର୍ବ'ରେ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କର 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ' କାବ୍ୟରେ ଏ କାହାଣୀଟିର ସ୍ଥିତି ବିଦ୍ୟମାନ । ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ସମ୍ପର୍କ କିଭଳି ଥିଲା ଏହା ସଭିଙ୍କୁ ଜଣାଅଛି । ଉଭୟ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଭାବ ବିନିମୟର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । ସାରଳା ମହାଭାରତର କାହାଣୀ କିମ୍ବା ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର କାହାଣୀ ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗଭାଷୀ ଗାୟକ ଓ ପୋଥି ଲେଖକ ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିବ ନିଶ୍ଚୟ । କାରଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ବଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ଅନେକ ପୋଥି ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ବଙ୍ଗଳାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ବଙ୍ଗଳାର ଅତିବଡ଼ୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତର ପଠନ କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଆଲୋଚକ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ର ପ୍ରଭାବ ବଙ୍ଗଳାରେ କିପରି ରହିଥିଲା ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇ କହନ୍ତି- "କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ କାବ୍ୟଯଶ ଏକଦା ବଙ୍ଗଳାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଦୃତ ଥିଲା । ତାଙ୍କର 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ' ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗଳାର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।" (ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟପର୍ବ, ପୃ- ୧୧୦) ଏଥିସହିତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ନିଜର ଯୁକ୍ତିକୁ ଅଧିକ ପ୍ରାମାଣିକ କରିବା ପାଇଁ ବଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠାର ଫଟୋ ନିଜ ପୁସ୍ତକରେ ସ୍ଥାନିତ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତଟିର ଯେ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତରୁ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବାଟ ଦେଇ କୃତ୍ତିବାସୀ ରାମାୟଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂକ୍ରମଣ ଘଟିଛି ଏକଥାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ପ୍ରଥମ ଲେସବିଆନ୍ ପ୍ରେମ କାହାଣୀଟିର ଶ୍ରେୟ କୃତ୍ତିବାସଙ୍କର ନୁହେଁ ବରଂ ସାରଳା ଦାସ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ ପରି ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କର, ଏହା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।

ଏହି ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟଟିର ପ୍ରାମାଣିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ମହାଭାରତ ଓ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର ବିଷୟ ବିନ୍ୟାସ ଓ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିର ଯଥାଯଥ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରିବା ବିଧେୟ । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ମହାଭାରତର ବନପର୍ବରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ପଶା ଖେଳରେ ନିଜର ସର୍ବସ୍ୱ ହରାଇବା ପରେ ପତ୍ନୀ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସହ ବାରବର୍ଷ ବନବାସ ଓ ଏକବର୍ଷ ଅଜ୍ଞାତାବସ ରହଣୀ ସମୟରେ ନାନା ତୀର୍ଥସ୍ଥାନର ଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ମୁନି ମାର୍କଣ୍ଡଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେହି ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ ସବୁର ମହିମା କୀର୍ତ୍ତନ ତାହା ସହ ସଂଶ୍ଲିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ପୌରାଣିକ କାହାଣୀର ଅବତାରଣା ଘଟିଛି । ଏହି କ୍ରମରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ମାର୍କଣ୍ଡଙ୍କ କଥୋପକଥନ ଛଳରେ ଗଙ୍ଗା ନଦୀର ମର୍ତ୍ତ୍ୟାଗମନ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

କପିଳ ମୁନିଙ୍କ ଅଭିଶାପରେ ସଗରଙ୍କର ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ପୁତ୍ର ଅଗ୍ନିରେ ପତିତ ହୁଅନ୍ତେ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ମାନଙ୍କୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ଯାଇ ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ରାଣୀ ସେହି ଅଗ୍ନି ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତି । ସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବ୍ୟଥିତା ନାରୀମାନେ ସେହି ଅଗ୍ନିରେ ଝାସ ଦେଇ ଜୀବନ ହାରି ଦେବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି; ମାତ୍ର କପିଳଙ୍କ ଅଭିଶାପ ଅନୁଯାୟୀ ସେ ଅଗ୍ନି କେବଳ ପୁରୁଷଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିବାରୁ ନାରୀମାନଙ୍କର କୌଣସି କ୍ଷତି କରେ ନାହିଁ ।

"ଶୁଣିଣ ସୁନ୍ଦରୀୟେ ଅନେକ କ୍ରୋଧ କଲେ
ସେ ଭସ୍ମ ଅନଳେ ସମସ୍ତେ ଡେଇଁଣ ପଡ଼ିଲେ ।
ପୁରୁଷନ୍ତ ଭସ୍ମ ସେ କଲେକ ଦେବ ରାଜା
ସେ ଅନଳେ ସ୍ତିରୀମାନେ ନୋହିଲେ ଦହିଯା ।"

ଫଳରେ ନାରୀମାନଙ୍କର ଅଗ୍ନିରେ ଝାସ ଦେଇ ପ୍ରାଣ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ବୃଥା ହୁଏ । କେବଳ ବାହ୍ୟ ଆଭରଣ ମାନ ନିଆଁରେ ଜଳିଯାଏ ଓ ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ନାରୀ ଉଲଗ୍ନ ହୋଇ ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡରୁ ବାହାରି ଆସନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ନାରୀମାନେ ଏକ ଅପରକୁ ଉଲଗ୍ନି ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାମଭାବ ଯାତ ହୁଏ ଏବଂ ସମସ୍ତେ ଦୁଇ ଦୁଇ ଜଣରେ ଭାଗ ହୋଇ ପରସ୍ପର ସହିତ ଶୃଙ୍ଗାର କରିବାକୁ ଲାଗନ୍ତି ।

"କାମେଣ ଆରତ ହୋଇଣ ମନୋହାରୀ
ଦୁଇ ଦୁଇ କନ୍ୟାୟେ ହୋଇଲେ କୋଳ କରାକରି ।
ଭଗେ ଭଗ ତାଡ଼ନ୍ତେ ହୋଇଲା କାମ ଖେଦେ
ରଜ ଖଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ଭୁବି ମଧ୍ୟେ ।
ସମସ୍ତ ରଜ ସେ ଧଇଲେ ବାଳୀ କରେ
ଫିଙ୍ଗି ପକାଇଲେ ନେଇ ସାୟେର ଭିତରେ ।
ଉପୁଚି ଆଇଣ ସେ ହୋଇଲା ଏକ ଠୂଳ
ଲହଡ଼ି ହିନ୍ଦୋଳରେ ଲାଗିଲା ଆସି କୂଳ ।"

ଏହି ନାରୀ ନାରୀ ମଧ୍ୟରେ କୃତ ଶୃଙ୍ଗାରରୁ ସ୍ଖଳିତ ରଜ ଏକାକାର ହୋଇ ଏକ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନର ଜନ୍ମ ହୁଏ । ନାମକରଣ ପ୍ରିୟ ସାରୋଳ ଦାସ ଭଗ / ନାରୀର ଯୌନାଙ୍ଗ ଯୁଗଳର ସଂସ୍ପର୍ଶରୁ ଜନ୍ମ ବୋଲି ଏ ପୁତ୍ରର ନାମ ଭଗୀରଥ ରଖା ଯାଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା-

"ପୁତ୍ରକଇଂ ଦେଖି ଯେ ସାନନ୍ଦ ହୋଇଲେ ଯୁବତୀ
ଭଗୁଂ ଜାତ ହୋଇଲାରୁ ନାମ ଦେଲେ ଭଗୀରଥି ।"

ଏହା ହେଉଛି ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଭଗୀରଥର ଜନ୍ମ ବିବରଣ । ରାମାୟଣର କଥାବସ୍ତୁକୁ ନିଜର ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରଥିତ କରିବା ବେଳେ ସାରଳା ନିଜର ସ୍ୱକୀୟ ମୌଳିକତାର ଯେଉଁ ନିଦର୍ଶନ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହାର ବିବିଧ ଉଦାହରଣ ଭିତରୁ ଏ କାହାଣୀଟି ଗୋଟିଏ । ସାରଳାଙ୍କ ପରେ ପରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ' ଲେଖା ଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଜଗମୋହନରେ ଦିଲୀପ ପୁତ୍ର ଭାଗୀରଥର ଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଭଳି ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ କାହାଣୀର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ ବା ଓଡ଼ିଆରେ ରଚିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାମାୟଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ଏହାର ପ୍ରତିଫଳନ ଘଟିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସାରଳାଙ୍କ ବହୁବର୍ଷ ପରେ ଏହି କାହାଣୀଟିର ପୁନଃ ଉଲ୍ଲେଖ ଘଟିଛି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ କୃତ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ କାବ୍ୟରେ ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ' କାବ୍ୟଟି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା ବୋଲି କିଛି ସମାଲୋଚକ ମତ ଦେବାବେଳେ ଆଉ କିଛି ଏହାକୁ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ କାଳ ନିରୂପଣକୁ ନେଇ ଅନେକ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କେତେଜଣ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ଥିଲେ ଏ ନେଇ ଗବେଷକ ମାନେ ଆଜିଯାଏ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ', 'କାଞ୍ଚି କାବେରୀ', 'କାଞ୍ଜିଓଳା ବ୍ରତକଥା', 'ଦ୍ୱିତୀବାହାନ ଓଷା', 'ଗୋପୀପ୍ରେମ ପ୍ରକାଶ', 'ଦ୍ୱାରକା ରାହସ' ପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ରଚିତ ବହୁ କାବ୍ୟକବିତାର କବିମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ନାମଧାରୀ ଅଟନ୍ତି । ତେବେ 'କାଞ୍ଚିକାବେରୀ' କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ପୁରସ୍ତମ ଦାସ ଓ 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ର କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ଜଣେ ବୋଲି ଆଲୋଚକ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ଦାବି କରିଛନ୍ତି ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଅନେକ ସମାଲୋଚକ ଏହି ମତଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି । ତେବେ କାଞ୍ଚିକାବେରୀର କବି ନିଜର ନାମ ପୁରୋସ୍ତମ ଦାସ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଥିଲା ବେଳେ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର କବି ନିଜକୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା କାଞ୍ଚିକାବେରୀରେ ଭଣିତା ଅଛି ଯେ- "ବରୁଣ ଦାସ ନାତି ମୁଁ ଭାଗୀରଥୀ ଶିଷ୍ୟ" ଅର୍ଥାତ୍ ପୁରସ୍ତମ ଦାସଙ୍କ ପିତାମହଙ୍କ ନାମ ବରୁଣ ଦାସ ଓ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଭାଗୀରଥି; ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର ଯେଉଁ ବହିଟି ଏବେ ବଜାରରେ ଉପଲବ୍ଧ ଅଛି ସେଥିରେ କବି ନିଜର ବଂଶ ପରିଚୟ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି-

"ମଧୁକୈଟଭ କୁଳେ ଜନ୍ମ
କୁଶଳ ଉପୁଜୀ ଗୋପୀଜନ ।
ଶ୍ରୀରାମ ଦାସ ମୋର ତାତ
ଅମ୍ବିକା ଦେଈ ମୋର ମାତ ।"

କାଞ୍ଚିକାବେରୀର ଭାଷା ଓ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଭାଷା ବିନ୍ୟାସରେ ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟର କବି କାଞ୍ଚିକାବେରୀର ପୁରୋସ୍ତମ ଦାସଙ୍କ ଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରାଚୀନ ମନେ ହୁଅନ୍ତି । ତେଣୁ ପୁରସ୍ତମ ଦାସ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ଜଣେ କି ଭିନ୍ନ ଦୁଇଜଣ ଏହା ଗବେଷଣା ସାପେକ୍ଷ ।

'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ର ବିଷୟ ବିନ୍ୟାସ ପାଇଁ କବି 'ରାମାୟଣ' ଓ 'ସାରଳା ମହାଭାରତ'ର ବନପର୍ବରେ ଥିବା ଗଙ୍ଗା ଅବତରଣ କାହାଣୀଟି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ରେ ମଧ୍ୟ ପଶା କ୍ରୀଡ଼ାରେ ରାଜ୍ୟ ହରାଇ ବନବାସ ବରଣ କରିଥିବା ପଞ୍ଚୁପାଣ୍ଡବଙ୍କୁ ମାର୍କଣ୍ଡ ମୁନି ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ମାର୍କଣ୍ଡଙ୍କ କଥୋପକଥନରେ କାବ୍ୟଟିର ବିଷୟ ଗତିଶୀଳ । ନବାକ୍ଷର ବୃତ୍ତରେ ରଚିତ ଏହି କାବ୍ୟଟି ସମୁଦାୟ ପଚିଶଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଓ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗକୁ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି । ଏହି କାବ୍ୟଟିର ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ଭଗୀରଥ ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଥିବା ଗଙ୍ଗା ଅବତରଣ କାହାଣୀ ଠାରୁ 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯଥେଷ୍ଟ ମାର୍ଜିତ ଓ ସୁଖପାଠ୍ୟ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସଗର ବଂଶର ବଂଶାନୁକ୍ରମ ରକ୍ଷା ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ସଗରଙ୍କର ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ପୁତ୍ରଙ୍କର ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ପତ୍ନୀମାନଙ୍କ ଔରସୁ ଭଗୀରଥର ଜନ୍ମ ବୋଲି ସାରଳା ଲେଖିଥିବା ବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ସଠିକ୍ କ୍ରମ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ସଗର ପୁତ୍ର ଅଂଶୁମାନ, ଅଂଶୁମାନ

ପୁତ୍ର ଦିଲୀପ ଓ ଦିଲୀପଙ୍କ ପୁତ୍ର (ଦୁଇ ନାରୀଙ୍କ ଔରସ ଜାତ) ଭଗୀରଥ ବୋଲି 'ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସେହିପରି ବିଷୟଟିର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ କାବ୍ୟଟି ବେଶି ହୃଦ୍ୟ ଓ ଯଥାଯଥ ମନେହୁଏ ।

ରାଜା ସଗରଙ୍କ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଅଶ୍ୱକୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋପନରେ ନେଇ ପୂର୍ବତଟ ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ଥିବା ମହର୍ଷି କପିଳଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ବାନ୍ଧିଦେଇ ଆସନ୍ତି । ସଗରଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନେ ଯଜ୍ଞ ଅଶ୍ୱଟିକୁ ଖୋଜି ଖୋଜି କପିଳ ମୁନିଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତି ଓ ଧ୍ୟାନବସ୍ଥାରେ ଥିବା କପିଳ ମୁନିଙ୍କୁ ଅଶ୍ୱ ଚୋର ବୋଲି ଭାବି ନାନା ଭର୍ତ୍ସନା କରନ୍ତି । ଫଳରେ କ୍ରୋଧିତ କପିଳ ମୁନି ସମଗ୍ର ସଗର ବଂଶକୁ ଜୀବନ୍ତ ଅନଳରେ ଦଗ୍ଧ ହେବାର ଅଭିଶାପ ଦିଅନ୍ତି ।

"କପିଳ ଶାପ କୋପାନଳ
ଦହଇ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ କୂଳ ।
ପୂର୍ବ ସମୁଦ୍ର ସିନ୍ଧୁ ତଟେ
ଦହନ ହୋନ୍ତି ହିଙ୍ଗୁଳାଟେ ।
ଭସ୍ମ ନୁହନ୍ତି ନ ମରନ୍ତି
ଉଠନ୍ତି ଅଗ୍ନିରେ ପଡ଼ନ୍ତି ।"

ସଗର ସମେତ ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ପୁତ୍ର ମହର୍ଷି କପିଳଙ୍କର ଅଭିଶାପରେ ଅନଳରେ ଦଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତେ ସଗରଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୁତ୍ର ଅଂଶୁମାନ ନିଜର ପିତୃ କୁଳକୁ ଅନଳରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ କପିଳ ମୁନିଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି । କପିଳ ମୁନି ଅଂଶୁମାନଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ସଫଳ ହୋଇ ପିତୃକୁଳକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାର ଉପାୟ କହନ୍ତି– ଭବିଷ୍ୟତରେ ତୁମ ବଂଶରେ ଭଗୀରଥ ନାମରେ ଜଣେ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ହେବ ଓ ସେହି ପୁତ୍ର ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଗଙ୍ଗାକୁ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠକୁ ଆଣିବ ଏବଂ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ପବିତ୍ର ଜଳରେ ସଗର ବଂଶର ଉଦ୍ଧାର ହୋଇପାରିବେ । ପରେ ରାଜା ଅଂଶୁମାନଙ୍କର ଦିଲୀପ ନାମରେ ଏକ ପୁତ୍ର ଜାତ ହୁଏ । ଘଟଣାକ୍ରମେ ଦିଲୀପ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜା ହୁଅନ୍ତି ଓ ଭଦ୍ରା, ସୁଭଦ୍ରା ନାମରେ ଦୁଇ ରାଣୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରନ୍ତି । ପିତୃଗଣଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ନ ପାରିବାର ଚିନ୍ତାରେ ରାଜା ସର୍ବଦା ଉଦାସୀନ ରହୁଥାନ୍ତି । ଦିନେ ହଠାତ୍ ପାତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ହତାରେ ରାଜ୍ୟ ଭାର ଅର୍ପଣ କରି ସେ ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି ଓ ଯାଇ ପିତୃକୁଳ ଦହନ ହେଉଥିବା ଅଗ୍ନି ମଧ୍ୟକୁ ଆତ୍ମାହୁତି ଦିଅନ୍ତି । ଏପଟେ ଦିଲୀପଙ୍କର ଦୁଇ ରାଣୀ ଭଦ୍ରା ଓ ସୁଭଦ୍ରା ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ବିରହରେ କାଳାତିପାତ କରିବାକୁ ଲାଗନ୍ତି । ଦିନେ ଦୁଇ ରାଣୀ ସରଯୁ ନଦୀରୁ ସ୍ନାନ କରି ଫେରିବା ସମୟରେ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି କାମାସକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ଓ ପରସ୍ପରକୁ ରମଣ କରିବାରେ ଲାଗନ୍ତି ।

"ଅପୂର୍ବ ବନର ମହିମା
ମୁଖେ କେ କହିପାରେ ସୀମା ।
କରନ୍ତି ପକ୍ଷୀ କୋଳାହଳ
ଭ୍ରମର କୋକିଳ ମୟୂର ।
ଅଦ୍ଭୁତ ବହଇ ବସନ୍ତ
କାମିନୀ ଦୁହେଁ ଯେ ଭସତା ।
କୁହୁ ଶବଦ ବାଣୀ ଶୁଣି
ମଦନେ ମଜ୍ଜିଲେ ତରୁଣୀ ।
ହା ରାଜା ବୋଲି ଡାକ ଦେଲେ
ସତ୍ୱରେ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିଲେ ।
ମଦନେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇଲେ
ରାତ୍ର ଦିବସ ନ ଜାଣିଲେ ।
ଦୁହେଁ ଭୂମିରେ ଗଡ଼ାଗଡ଼ି
କର ଚରଣ ହୃଦେ ତାଡ଼ି ।
ମୁଖକୁ ମୁଖ ଚୁମ୍ବଦାନ
ଉନ୍ମତ୍ତେ ଉଛୁଳେ ମଦନ ।"

ଦୁଇ ରାଣୀଙ୍କ ପରସ୍ପର ରମଣରୁ ସ୍ଖଳିତ ରଜ ଏକାକାର ହୋଇ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ମାୟା ଶକ୍ତିରେ ଜୀବନ୍ୟାସ ପାଏ ଓ ଏକ ମାନବ ଶିଶୁରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ମୁନି ଅଷ୍ଟବକ୍ର ସେହି ପୁତ୍ରର ଭଗୀରଥ ବୋଲି ନାମକରଣ କରନ୍ତି ।

"ସୁଦୟା ଚିତ୍ତେ ମୁନିବର
ପୁତ୍ରକୁ ଧଇଲେ କୋଳର ।
ଭଗ ବେନିରୁ ହେଲୁ ଜାତ
ତୋ ନାମ ହେଉ ଭଗୀରଥ ।"

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱରେ ଓ ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଏକ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଥିଲା ଯେ, ପିତାର / ପୁରୁଷର ବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ମାତାର / ନାରୀର ରଜର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରୁ ହିଁ ସନ୍ତାନଟିଏର ଶରୀର ଗଠନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ପୁରୁଷର ବୀର୍ଯ୍ୟରୁ ହାଡ଼ ଓ ନାରୀର ରଜରୁ ରକ୍ତ ଓ ମାଂସ ତିଆରି ହୁଏ ବୋଲି ସୁଶ୍ରୁତ ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ତେଣୁ କେବଳ

ଭଗ ଦ୍ୱୟରୁ ସନ୍ତାନଟିର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ଦେହରେ କୌଣସି ଅସ୍ଥି / ହାଡ଼ ନଥିବାର କଥା ସାରଳା ଦାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ପିତାର ବୀର୍ଯ୍ୟେ ଅସ୍ଥି ମାତାର ରଜ ମାଂସ
ରଜ ବୀର୍ଯ୍ୟେ ପୁତ୍ରେ ହୁଅନ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ ।
ବୀର୍ଯ୍ୟ ନଥାଇଂ ସେ କୁମର ରଜୁଂ ଉତପତ୍ତି
ଉଭା ହୋଇ ନୁଆରଇ ସେ ପଡ଼ିଅଛି ଅଣ ମୂରତି ।"

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ନ୍ୟାୟ ଦେଇଛନ୍ତି ନିଜର କାହାଣୀଟିକୁ । ତେବେ ଏହି ପରିକଳ୍ପନାଟିକୁ ଉଭୟ ସାରଳା ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତତ୍କାଳୀନ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱ ସହ ଯୋଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି । ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମକୁ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ମନେ ହେଲେ ହେଁ ସେତେବେଳର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ବାସ୍ତବତାର ଆଭାସ ଦେଉଥିବ ନିଶ୍ଚୟ । ଗଙ୍ଗା ମହାତ୍ମ୍ୟରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବିନା ପୁରୁଷର ସଂସର୍ଗରେ ନାରୀ ନାରୀ ରମଣରୁ ଏହି ବିଚିତ୍ର ସନ୍ତାନଟିର ଜନ୍ମ ନେଇ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତେ ମାର୍କଣ୍ଡ ମୁନି କହିଛନ୍ତି-

"ତୁ ଯାହା ପଚାରିଲୁ ମୋତେ
କହଇ ଶୁଣ ଏକ ଚିତ୍ତେ ।
ସେ ସାମବେଦ ଆଦିକାଣ୍ଡ
ବିଷ୍ଣୁ ନିର୍ମିତ ଏ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ।
ଏ ବ୍ରହ୍ମ ଶଇଳ ଭିତର
ଯାହା ସୃଜିଲା ବେଦବର ।
ପିତାର ବୀର୍ଯ୍ୟ ମାତା ରଜ
ଦୁଇରୁ ଜନମେ ତନୁଜ ।
ପବନ ବଳେ ସଞ୍ଚରଇ
ଏମନ୍ତେ ଜନମ ହୁଅଇ ।"

ତେଣୁ ବିନା ବୀର୍ଯ୍ୟରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ବାଳକ ଭଗୀରଥଙ୍କ ଦେହରେ ଅସ୍ଥି ନଥିବାରୁ ସେ ସରୀସୃପ ପ୍ରାୟ ଘୋଷାରି ହୋଇ ଚାଲନ୍ତି । ଏକଦା ଋଷି ଅଷ୍ଟବକ୍ର (ତାଙ୍କ ଦେହରେ ଆଠଟି ବାଙ୍କ ଥିବାରୁ / ଶାରୀରିକ ବିକଳାଙ୍ଗ ଯୋଗୁ ଏହିପରି ନାମକରଣ ହୋଇଛି) ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜପୁରକୁ ଆସିଥିବା ବେଳେ ଏହି ଅସ୍ଥିହୀନ ବାଳକଟିର ଏପରି ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀ ଦେଖି ବାଳକଟି ତାଙ୍କୁ ପରିହାସ କରୁଛି ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ବାଳକଟିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହନ୍ତି- ଯଦି ତୁ ମୋତେ ପରିହାସ କରୁଥାଉ ତେବେ ଏହି କ୍ଷଣି ଭସ୍ମ ହୋଇଯା, ଯଦି ତୋର ବାସ୍ତବ ରୂପଟି ଏହିପରି ତେବେ ଏକ ସୁସ୍ଥ ସ୍ୱରୂପ ଲାଭ କର । ମୁନିଙ୍କ ମହିମାରେ ଭଗୀରଥ ଅସ୍ଥିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଏକ ସ୍ୱଭାବିକ ଶରୀର ଲାଭ କରନ୍ତି । ଏହି ଭଗୀରଥ କିଭଳି ସାଧନା କରି ଗଙ୍ଗାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଆଣିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଲେ ଓ ନିଜର ପିତୃକୁଳ ଉଦ୍ଧାର କଲେ ତାହାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କାବ୍ୟଟିର କଥାବସ୍ତୁ ଗତିଶୀଳ ।

ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଯେ, ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ନାରୀ ସମକାମୀତାର କାହାଣୀକୁ ପୁନଃ ନିଜ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁରେ ସ୍ଥାନ ଦେବାରେ ଓ ତାହାକୁ ସ୍ୱ-ମୌଳିକତାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ କିଭଳି ସଫଳ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ଚାହିଁଥିଲେ ଏହି କାହାଣୀଟିକୁ ବର୍ଜନ କରିପାରିଥାନ୍ତେ, ମାତ୍ର ତାହା କରି ନାହାନ୍ତି । ହୁଏତ ଏ କାହାଣୀଟି ତତ୍କାଳୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ଜନାଦୃତି ଲାଭ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଛି ଓ ପାଠକୀୟ ଗ୍ରହଣଶୀଳତାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ସରଳାଙ୍କ ଦୀର୍ଘ ଦଶନ୍ଧି ପରେ ପୁନଃ ନାରୀ ସମକାମୀତାର ଚିତ୍ରଟିଏ ନିଜ କାବ୍ୟରେ ରୂପ ଦେବାରେ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିନାହାନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ହେଉ କି ସାରଳା ମହାଭାରତ, ଉଭୟ କାବ୍ୟରେ ଥିବା ଭାଗୀରଥ କାହାଣୀ ମୌଳିକ ଓ ଏକ ଅପର ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ । ଦୁଇଜଣ ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଏକ ଶତାବ୍ଦୀ ବ୍ୟାପି ଦୂରତାରେ ରହି ନିଜ ନିଜ ରଚନାରେ ଯେଉଁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଚେତନାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ନାରୀ ସମକାମୀତାର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରବାହ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରୁ ଘଟିଥିଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । କେବଳ ସମକାମୀ ପ୍ରେମ ଚେତନା କାହିଁକି, ଆମ ଉତ୍କଳୀୟ ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି, ଧର୍ମଧାରା ଯେ ଏହିପରି କେତେ କେତେ ନବଚେତନାର ଏକ୍ତିଡ଼ିଶାଳ ତାହା ବାରମ୍ବାର ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଆସିଛି ।

ଗବେଷକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ବିଶ୍ୱଭାରତୀ, ଶାନ୍ତିନିକେତନ